

Kozma Dezső

Irodalom, művelődés – változó világban

*Benéz a havas kéken, Kolozsvárra.
A nagypiacról tisztán látható,
Amint a Monostor utat bezárja.
Most úgy érzem: ott vége a világnak.
Azokra, kik rám túl a hegyen várnak,
Úgy gondolok, mint mesés más-világra.*

*Benéz a havas kéken, Kolozsvárra.
Öreg fején már megmozdult a hó,
Tövében vadul árad a Szamos,
A Szamos, ez az egyetlen folyó.
A Szamos, ez a megfordított Léthe...
Mondják, ki belekóstolt a vízébe,
Az felejteni nem tud sohasem.*

*Túl a gyalui havas hegyeken
Hiszen – kékek a budai hegyek,
Kékek, s lilák is tán, ha jó az alkony,
De nincsen mégsem olyan alkonyat
Sehol a földön, mint a Szamos-parton.*

S ez nem elég, hogy idehaza tartson?!

(Reményik Sándor: *Benéz a havas*)

Egy megújuló város. Kolozsvár múltjáról sokan és sokat, mondhatni könyvtárnyit írtak. Az is köztudott, hogy Mátyás király szülővárosa évszázadokon át otthona volt művelődésünknek. Itt él és alkot a XVI. század jeles szépírója és könyvkiadója, Heltai Gáspár, itt működik a világhírű betűmetsző, Misztótfalusi Kis Miklós nyomdája, és ebben a városban vállal egyházi szolgálatot a reformáció kimagasló személyisége, Szenci Molnár Albert is. A „kincses városban” születik az egyházalapító Dávid Ferenc. A nemzeti művelődést meghirdető Apáczai Csere János, az első magyar tudománytár szerzője élete utolsó éveiben szintén Kolozsváron próbálta megvalósítani elképzeléseit. Az egykori külföldi egyetemeken tanulók jó része kolozsvári, aztán pedig a város híres felekezeti (református, katolikus, unitárius) kollégiumai, főiskolái évszázadokon át az erdélyi művelődés rangos intézményeivé váltak. Aranka György Kolozsváron adja közre a majd Marosvásárhelyen működő Erdélyi Nyelvművelő Társaság megszervezését szorgalmazó röpiratát, Kótsi Patkó János itt szervez állandó szín-

társulatot már a XVIII. század végén, Kolozsváron épül fel 1821-ben az *első magyar kőszínház*, és ebben a városban lát napvilágot (1814 és 1818 között) Döbrentei Gábor korszakos jelentőségű folyóirata, az Erdélyi Múzeum, amelynek pályázatára küldte el Katona József a *Bánk bánt*.

A reformkorszak és az azt követő évtizedek itteni írói, művelődésszervező személyiségei között ott van Méhes Sámuel, az író-szerkesztő, Bölöni Farkas Sándor, a kivételes sikert megért *Utazások Észak-Amerikában* szerzője, Kriza János költő és népdalgyűjtő, az Erdély Petőfijeként emlegetett Szentiváni Mihály, a magyar történelmi regényt megteremtő Jósika Miklós, az erdélyi reformtörekvésekben Wesselényi Miklós oldalán küzdő Kemény Zsigmond, a Kolozsvárhoz annyi szállal fűződő Gyulai Pál, az oly sokféle tudományban jártas Brassai Sámuel, az önkényuralom áldatlan viszonyai között művelődési műhelyeket teremtő, 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is megszervező gróf Mikó Imre.

Ez alkalommal Kolozsvár termékeny szellemi évszázadainak egy kevésbé feltérképezett, viszonylag rövid korszakáról: a *XIX. század végének szellemi utkereséseiről* szeretnék szólni.¹ Természetesen jelzésszerű vázlatossággal. Megkíséreltem érzékeltetni azokat a próbálkozásokat, amelyek egyértelművé tették azt a szándékot, hogy egy, az egykori szerepéből veszített város (gazdag örökségből is merítve) a megváltozott körülmények közepette is megmaradjon Erdély szellemi fővárosának.

Kolozsvár modern nagyvárossá válásának, mondhatni újjászületésének az időszaka ez. A megújnodást azonban igen szívós szociális, politikai küzdelmek kísérik. Évtizedekig tartó sajtóviták tanúskodnak a polgárosodás immár halaszthatatlan követelményeiért folyó küzdelmekről. Ezt a folyamatot kívánják elősegíteni az egyre sűrűbben megjelenő összefoglaló munkák, könyvek is. Békésy Károly a város gazdaságát, Ürmössy Lajos iparát és kereskedelmét, Ferenczi Zoltán az akkor már százéves kolozsvári színjátszás múltját tárja olvasói elé. Jakab Elek három vaskos kötetben írja meg Kolozsvár történetét.²

A helyi lapoknak vissza-visszatérő témája a kezdeményező szellem, a nagyobb önállóság kivívásának szükségessége. A Kelet 1880. január 23-i vezércikkének címe: *Ébredjünk!* A felhívásként hangzó cikkben a többi között ezeket olvashatjuk: „Hozzátok fordulunk Kolozsvár szellemes férfiai, kiket az ég ésszel, a szorgalom tudománnyal áldott meg; hozzátok a nemes ősök sarjai, kiknek a vagyonnal örökségbe szállott a kötelezettség is szépet és nagyot tenni a hazáért: ébredjetek! Álljatok élére a világtársadalmat mozgató nagy eszméknek, sze-

¹ A korabeli Erdélyt és benne Kolozsvár szerepét vizsgáló Egyed Ákos joggal állapítja meg egyik, a XIX. századi Kolozsvár utolsó három évtizedének szentelt áttekintésében: „A XIX. századot s benne a dualizmus korát kevesebben kutatták; [...] Kolozsvár modernizációjának története mindmáig megíratlan.” *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997. II. k. 76.

² Békésy Károly: *Kolozsvár közigazdasági múltja és jelene*. A tanulmányt először a Kolozsvár közölte: 1889. május 27–június 14.; Ürmössy Lajos: *Kolozsvár kereskedelme és ipara. Története*. Kolozsvár, 1898; Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. 1896. Úó: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896; Jakab Elek: *Kolozsvár története I–III. 1870–1888*.

reztétek vissza Kolozsvárnak üdvös társadalmi befolyását az erdélyi részek fellett. Ne nézzétek összefont karokkal e szép ország nyomorát és pusztulását.”³

Évekig tartó viták után végre napirendre kerül a város korszerűsítése, utcáinak, tereinek (köztük a főté) rendezése, a korszerű igényeket kielégítő középületek emelése, a víz- és telefonhálózat kiépítése, a közvilágítás bevezetése, a műemlékek ápolásának ügye. A Magyar Polgár cikkíróját lehangoló sorok írására készíti egyik sétája: „Bolyongásaim közben, Kolozsvár minden részlete között legfájóbb benyomást az Óvár tette rám. Még a temetőben is fölletem a vigasznak egy-egy gondolatát a kegyeletben és megszabadulásban, a sírból fakadó virágban és a végtelenről álmódott sejtelmekben, de az Óvár összezsúfolta házai és keresztül-kasul futó utcái ismét felelevenítették azon szomorú meggyőződésemet, hogy nemzetünk túl feledékeny a hagyomány iránt s a szirt, melyre a múlt véste tényeit, gyorsan bemohosul. [...] Az álmodozó lélek harmóniája teljesen megbomlik az Óvár látásakor.”⁴

Elodázhatatlanná válik a félezer éves Szent Mihály-templom körül éktelenkedő bódék, lacikonyhák lebontása. Az 1880–1891 között Kolozsváron lapot szerkesztő (első novelláival ekkor jelentkező) Petelei István egyik legszenvedélyesebb résztvevője a városrendezés körül kialakuló sajtóvitáknak. A Kolozsvári Közlöny 1886. május 20-i számában ilyenképpen ad hangot felháborodásának: „Tiltakozunk a jó ízlés nevében, tiltakozunk Kolozsvár képének érdekében azon igazi merénylet ellen, melyet a templom körül emelendő épületekkel el akarnak követni.”⁵ Nem kímélőbb a hangja az Ellenzék ugyancsak jó tollú publicistájának, Bartha Miklósnak sem. Ugyanebben az évben *Nyílt szó a kolozsvári plébániatemplom környékének lebontása ügyében* címmel ad ki röpiratot, amelyben ilyenképpen fordul szembe a nemes szándékokat megbénítani próbáló kísérletekkel, a városképbe nem illő elképzelésekkel: „A városi bizottságot, az adakozókat, a hírlapkiadókat, a kormányt és a művelt és jó ízlésű emberek egész sokaságát kérem, ne engedjük ezen ügyet elpavilonosodni. Tiltakozzunk ellene úton-útfélen, s azok, akiknek joguk van hozzá, tiltakozzanak illetékes helyen is. Mellettünk van az adakozók intenciója, tehát mellettünk van a törvény, mellettünk van a város szépítési érdeke, tehát mellettünk van a jó ízlés; mellettünk van a főtéri házsorok értéknövekedési reménye, tehát mellettünk van a méltányosság.”⁶

Hosszas és éles közügyi viták, sajtócsaták után a század elejére (Mátyás király szobrának 1902. évi leleplezésével) sikerül végre Európa egyik legszebb terévé tenni Kolozsvár központját. A történész Márki Sándor a Kolozsvári Tanácsregyesületben 1906-ban felolvasott, *Az iskolák városa* címmel megjelentetett

³ *Ébredjünk!* Kelet, 1880. jan. 23.

⁴ B. M.: *Kolozsvári képek*. Magyar Polgár, 1879. szept. 18.

⁵ n [Petelei István]: *A négy pavilon*. Kolozsvári Közlöny, 1886. május 20.

⁶ Bartha Miklós részletesen ismerteti a főté rendbehozásához szükséges anyagi alap megteremtésének történetét, miként gyűlt össze az évtizedekkel korábban elkezdődött megajánlásokból a már akkor rendelkezésre álló 140 000 forint (pénzben, illetve értékpapírokban), amelyet külön társaság kezelt. Az ügyet később a városi törvényhatóság is támogatta. A Szent Mihály-templom történetéhez lásd még: Bíró József: *A Szent Mihály-templom története*. Pásztortűz, 1927. Grandpierre Edit: *A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építészete 1349-től napjainkig*. Erdélyi Múzeum, 1936. 19–60.

előadásában ilyenképpen eleveníti fel ennek a régi városnak az újjászületését: „Most tíz esztendeje ez a mi városunk, Kolozsvár, mintha ostromállapotban lett volna. Kövezete fölszaggatva, utcái mély árkokkal barázdálva, téglarakásokkal, épületfákkal eltörleszölva. Sárban jártunk, kóport nyeltünk. A város színvonalát emelték, mikor az utcákat leszállították. Csatornázás, vízvezetés, telefonhálózat, villamos világítás, macskafejű kövezet helyett aszfaltjáró útszabályozás, a díszes új épületeknek, jól berendezett kereskedéseknek egész sora teszi most már kellemesebbé, hasznosabbá a környezetet. Táblákkal jelölték meg történelmi épületeinket; hat század monumentális szobrászatának fejlődését mutatták be köztereinken, múzeumokat, gyűjteményeket nyitottak meg a látni, tanulni vágyók előtt; új palotát emeltek a színművészetnek; a társadalmi, irodalmi és tudományos társulatoknak egész sora rendez hasznos és tanulságos felolvasásokat; könyvtárainkban közel háromezer kötet áll a tanulni akarók számára...”⁷

Szellemi műhelyek. A fordulat a tudományos életben következett be: azzal, hogy a nagy múltú visszatekintő erdélyi egyetemalapítási törekvéseknek mintegy folytatásaként, 1872-ben Kolozsváron megalakul az ország második egyeteme.

A négy karral megszervezett Kolozsvári Tudományegyetem (1881-től Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem) Bölcsészet-, Nyelv- és Irodalomtudományi Karának tudós irodalomoktatói között van Imre Sándor, a magyar nyelv és irodalom első professzora. A magyar nyelv és irodalom történetét összefoglaló munkája négy kiadást is megér, válogatott tanulmányait a Kisfaludy Társaság jelenteti meg két kötetben. A régi magyar irodalom forrásértékű szövegeit feltáró Szabó Károly legtermékenyebb korszaka a kolozsvári. Szamosi János klasszika-filológus a Philológiai Társaság egyik alapítója, Felméri Lajos a külföldi neveléstudomány ismeretében kívánja előmozdítani a hazai nevelésügyet, Ferenczi Zoltán a többi között Petőfiről tart egyetemi előadásokat, Széchy Károly másfél évtizedig tanítja a magyar irodalmat. Utódja, Dézsi Lajos elsősorban a régi magyar költők műveinek gondozásával, illetve az irodalomtörténet-írás módszertanát kereső írásaival szerez elismerést.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1874-ben meginduló folyóiratának, az Erdélyi Múzeumnak a megjelenésével új lehetőségek nyílnak a tudományművelés számára, hisz az egyesület az egyetem rendelkezésére bocsátotta igen gazdag múzeumi gyűjteményét, könyvtárát, kéziratárát, levéltárát. S persze közlési lehetőséget kínált.⁸ Joggal írhatta a folyóirat első szerkesztője, Finály Henrik egyetemi tanár a beköszöntőben: „A kolozsvári tudományegyetem felállítására nagyon tetemesen szaporította a tudományos erőket.” Ugyanakkor jelezve azt is, hogy a folyóirat az Erdélyi Múzeum-Egyesület égisze alatt szeretné megvalósítani céljait: „Ám ha az Egylet e közlöny hasábjait az egyetemi tanároknak megnyitotta, azért mégis úgy kívánja tekinteni, mint az Erdélyi Múzeum-Egylet közlönyét, amelynek célja a hazai tudományosságot előmozdítani, a tudo-

⁷ Márki Sándor: *Az iskolák városa*. Kolozsvár, 1906. 5–6.

⁸ A folyóiratnak valójában megvolt az előzménye, hisz már az 1859-ben létrehozott Erdélyi Múzeum-Egylet (később Egyesület) alapszabályaiban szerepel egy időszaki kiadvány szükségessége. Ezért már ettől kezdve – Brassai Sámuel és Finály Henrik szerkesztésében – napvilágot láttak az egylet évkönyvei, füzetei. Tizenkilenc év alatt csaknem száz.

mánnal foglalkozóknak, tekintet nélkül különben állásukra, tért nyitni, és ennélfogva semmi oly munkától nem tagadni meg a felvételt, amely tudományos becsével érdeket emelni akar.”⁹

A szeptember és október kivételével havonta megjelenő *Erdélyi Múzeum* elsősorban Erdély múltjával, művelődési és irodalmi örökségével foglalkozik, de nem hiányzik a népköltészet, a nyelvészet, a filozófia sem. A munkatársak számának növekedésével nemcsak tematikailag lesz változatosabb a folyóirat, muzeális jellege is módosul.

Talán nem szükséges mondanom: a tudomány vidéki művelői közül is sokakat „megigézett” a nagyváros. Akárcsak a kor írói, művészei számára, a tudománnyal foglalkozóknak is jobb kibontakozási lehetőségeket kínált a főváros. Okkal állapítja meg az Erdélyi Híradó cikkírója 1894-ben: „...A vidéki élet iránt teljesen elhidegedett a közönség érdeklődése.” A nemzeti kultúra szerves fejlődését valló Imre Sándor már jóval korábban, még 1875-ben a „külföldi és hazai” józan és higgadt „összemérését” szorgalmazza. „A mi költőnk nemcsak magyar, hanem emberiségi húrokat is penget” – írja Arany Jánosról.

A kolozsvári egyetem két tanára, a több tudományágban is otthonos Brassai Sámuel és a szász származású Meltzl Hugó (a német tanszék professzora) új folyóirat indításával szeretne segíteni az izoláltságon. Az összehasonlító irodalomtudományban úttörőnek számító folyóiratuk, az 1877-ben Kolozsváron megjelentetett *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* (a harmadik évfolyamtól *Acta Comparationis Litterarum*) szerkesztői programjában a többi között ez olvasható: „Amint az egyes individuum az ő embertársát legkevésbé sem nélkülözheti, úgy az egyes népek sem élhetnek meg szakadatlan közlekedés nélkül a szellemi vagy irodalmi téren.” Ezért tekinti elsődleges feladatának a többnyelvű folyóirat a minél sűrűbb „érintkezési pontokról” gondoskodni, „nemzetközívé tenni” az egyes nemzeti irodalmakat. Hangsúlylal jegyzem meg: úgy, hogy az irodalom „nemzeti zamatja”, „lokális koloritja” ne vesszen el, hogy (a goethei értelemben) a nemzeti irodalmak kiemelkedő alkotásaikkal, sajátos ízeikkel válhassanak a világirodalom részévé. Ezért szentel külön rovatot a folyóirat a népköltészetnek, és ezért válik fontossá a befogadó irodalom szelleme, a művészi fordítás mércéjévé pedig a szabad átültetés, a később Kosztolányi által annyiszor megfogalmazott újratерemtés.

Célját (a magyar irodalom külföldi megismertetését, illetve a más nyelvű irodalmak magyar nyelvű megszólaltatását) a folyóirat változatos módon szeretné megvalósítani: eredetiben és fordításban közölt művekkel, tanulmányokkal, esszékkel, kisebb-nagyobb értelmezésekkel, rendszeres szemlékkel, beszámolókkal, adatközlésekkel. Igen gyakran Meltzl külföldi (főleg német és olasz) munkatársainak, ismerőseinek segítségével.

Meltzl az egyik leglelkesebb terjesztője Petőfi költészetének: németre fordítja és megjelenteti a világfájdalmas *Felhők* ciklust, felolvas belőlük Nietzsche-nek (aki néhányat meg is zenésít közülük), olaszországi útjain barátait Petőfi átültetésére ösztönzi, *Petőfiana* címmel külön rovatot szentel kedvelt költőjének, megjelenteti a *Reszket a bokor, mert...* több mint harminc fordítását,

⁹ Finály Henrik: *A szerkesztőség bemutatja magát az olvasóközönségnek*. Erdélyi Múzeum, 1874. 4–5.

az egyetemen előadássorozatot tart Petőfiről és világirodalmi rokonairól. Megkérdőjelezve (helyenként leegyszerűsítő egyoldalúsággal) Gyulai Pálnak a „népies poéta”-ról kialakított Petőfi-portróját, terjedelmes elemzést jelentet meg a Magyar Polgárban Petőfiről.¹⁰ Számára ez alkalommal is a „magasabb bölcselmi alap” a mérce; az, amiért a korai Petőfi-méltatások másik értékes darabját, Eötvös József értelmezését dicséri.

Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok megszűnésével (hosszú tervezgetés után) a kolozsvári Petőfi-kutatásnak új műhelye születik meg: Ferenczi Zoltán, Csernátóni Gyula és az irodalompartoló Korbuly József 1888 elején Petőfi-Múzeum címmel indítanak folyóiratot.

A nyolc évig megjelenő folyóirat elsősorban forrásértékű közleményeivel, sokrétű adatfeltárásával gazdagította a Petőfi-kutatást. Ferenczi Zoltán 1896-ban kiadott háromkötetes, pályadíjas életrajza gondolunk módszertani fogyatékoságai, helyenkénti pontatlanságai ellenére is máig megkerülhetetlen forrása a Petőfi-irodalomnak. És kézbe vehetjük a Ferenczi Zoltán és Endrődi Sándor 1908-ban megindított könyvsorozata, a Petőfi Könyvtár olyan értékes darabjait, mint Gyulai Pál már említett értekezése, a *Petőfi Sándor és lyrai költeszetünk* vagy Endrődi Sándor némiképp rendhagyó munkája, a *Petőfi napjai a magyar irodalomban*. A sorozatban láttak napvilágot a kolozsvári „Petőfi-iskola” köréhez tartozó (a ma már csak legfeljebb lexikonokban szereplő) Csernátóni Gyula vagy Barabás Ábel írásaiból készült összeállítások is.

Sajtótörténeti összefoglalások tanúsíthatják, milyen élénk műhelyei voltak az irodalomnak a század fordulóján rohamosan elszaporodó napilapok, újságok. Érthető, hiszen az írók számára rendszerint egy-egy lap biztosította a közlési lehetőséget, a megélhetést. Vidéken talán még inkább.

Az önkényuralom szigorú cenzori viszonyai közepette a kolozsvári *Hetilap* 1854. május 17-i számában irodalom és hírlap egymást serkentő szerepéről ilyenképpen ír: „A hírlapok egyik jelentékeny ága az irodalomnak. Ezek a nemzettestnek úgyszólván a feje és szíve: itt készül az önfenntartásra kellő vér és velő.” A lapok számának ugrásszerű növekedésével ez a kapcsolat még nyilvánvalóbbá válik. A vidéki lapokban is állandósul az irodalmi, művelődési rovat, és nem ritkák az irodalmi mellékletek sem. Gondoljunk az 1867-ben induló, K. Papp Miklós alapította Magyar Polgárra (folytatása a Kolozsvári Közlöny), Bartha Miklós kivételesen hosszú életű Ellenzékére (1880–1944), Petelei István lapjára, a Kolozsvárra (1880–1897). A rövid ideig Kolozsváron lapvállalkozásba kezdő Bródy Sándor Kolozsvári Képes Újság (1889–1890), Korbuly József Élet és irodalom (1884–1885) címmel indít irodalmi, kulturális lapot.

Petelei István több száz „Erdély bajai”-ra gyógyírt kereső, művészi igénnyel megírt publicisztikai írását (köztük számos irodalmi, színházi és zenekritikáját, szociográfiai beszámolóját) őrzik az egykori kolozsvári újságok, a Kelet, a Kolozsvári Közlöny, a Kolozsvár. És akárcsak novelláinak világa, publicisztikájának erdélyisége sem jár szellemi bezárkózással. Témáit, a „helyi ügyeket” egyetemes emberi értékek, érzelmek, egy „magasabb nézőpont” (az ő szavai) részévé tudja avatni. Vallja: „...Vágy, reménység, csalás, küzdelem, bűn és jóság nincsenek külön vidékenként elrendezve.” Elképzelése: „világképessé” tenni

¹⁰ Dr. Gyulai Pál mint a Petőfi-irodalom megalapítója. Magyar Polgár, 1876. jan. 26–ápr. 6.

azt, ami „közvetlen a miénk”. Újra és újra sürgeti az irodalom és művelődés kereteinek megteremtését, egy olyan „széptani érdekeket” szolgáló társaság létrehozását, amelyben a „poéta-véna” megfoghat. A *Kolozsvár* 1888. február 25-i számában ilyenképpen:

„Minél több helyt gyúlnak ki a tüzek az oltáron, annál nagyobb lesz a világosság. Állítsunk mi is irodalmi társaságot. Válasszuk be oda a legérdemesebbjeinket. Tartsunk felolvasásokat. Menjünk évről évre más városba egy-egy ünnepély megtartásáért.

Ébresszük az érdeklődést az irodalmi termékek iránt. Neveljük a közönséget. Cégünk tekintélyével szerezzünk hitelt a kezdő embereknek, kikben tehetséget látunk. Gyűjtsük össze a népi költészet termékeit s adjuk ki.”¹¹

Ő az, aki (Bartha Miklóssal) megszervezi 1888 elején az Erdélyi Irodalmi Társaságot.

Hogy a társaságnak milyen mértékben sikerült megvalósítani elképzeléseit ezekben az években, s hogy mennyire tudott időszerű maradni az elkövetkező évtizedekben, az első világháborút követően megváltozott körülmények közepette, azt érdemes lenne külön (korszakonkénti szerepét szem előtt tartva) számba venni. Mint ahogy az Erdélyi Irodalmi Társaság elődjének tekinthető, 1885-ben ugyancsak Kolozsváron megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) széles körű működése, jobb megismerése is megérné a fáradságot. És nem lenne tanulság nélküli az egykori kolozsvári szerkesztőségekben szárnyat bontó írók – a novellista Thury Zoltán, az íróként is figyelmet érdemlő, az irodalmat nemzedékek sorával megkedveltető Kovács Dezső vagy az inkább népművészeti, képzőművészeti szakíróként becsült Malonyai Dezső – jórészt a korabeli kolozsvári lapokban, alkalmi kiadványokban eltemetett írásait is felfedezni.

Mindez nemcsak irodalmunk, művelődésünk egyik útkereső korszakának árnyaltabb megítélésében segíthet. A magyar kultúrát (változásaiban is) éltető nemzeti önismeret sem képzelhető el az egyetemes értékeket gazdagító „tájiság” nélkül.

¹¹ n [Petelei István]: *Irodalmi Társaság...* Kolozsvár, 1888. február 25.